

Háza, Zdeněk

Statistika osedlých a obyvatel panství Sovinec v letech 1516 až 1681

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1993, vol. 42, iss. C40, pp. [23]-49

ISBN 80-210-0645-5

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101962>

Access Date: 04. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZDENĚK HÁZA

STATISTIKA OSEDLÝCH A OBYVATEL PANSTVÍ SOVINEC V LETECH 1516 AŽ 1681

Při rekonstrukci počtů a struktury obyvatelstva v tzv. protostatistickém období jsme zpravidla postaveni před problém, jehož řešení tkví v nedostatku pramenů, z nichž by bylo možno čerpat data takových rekonstrukcí. Pro období raného novověku je tato absence materiálu zvláště nemilá, neboť neznalost přesnějších demografických ukazatelů pro toto období nedovoluje odpovědně vyhodnotit ztráty, které na lidech a majetku způsobila třicetiletá válka. Byť se tímto tématem historikové zabývají déle jak jedno století,¹ nebylo posud dosaženo výsledků té kvality, abychom s jejich pomocí mohli porovnat míru zalidnění před a po této válce, případně abychom zjistili, kdy, jakou rychlostí a z jakých zdrojů byly škody způsobené válkou na populaci zahlazeny. Bez takových zjištění můžeme jen stěží posoudit charakter společnosti druhé poloviny 17. století a právě tak málo jsme schopni pochopit trend změn, jež se v samých základech společenského života odvíjejí až po sám práh statistického období. Zde nám první jistá data poskytnou nejstarší topografie a první státem iniciovaná sčítání lidu, která se od poloviny 19. století pravidelně opakují vždy po 10 letech a zejména ve způsobech evidence nabývají na stále větší dokonalosti. Odtud vychází naše důkladná znalost populačních změn v průběhu zhruba dvou uplynulých století, jež ale spolu s téměř naprostým nedostatkem informací pro dobu předešlou způsobila, že prohlubující se zpomalení přírůstků obyvatelstva v tomto století a jejich téměř úplné zastavení v současnosti neprávem posuzujeme jako jev v historii zcela výjimečný. Pravdou je však pravý opak. Stačí jen sledovat počty obyvatel ne v zemských sumářích, ale v hranicích menších a tehdy organických celků, abychom brzy dospěli k závěru, že ona zastavení nebo dokonce poklesy jsou v dějinách jevem zcela běžným

¹ Průkopníkem na tomto poli byl zejména B. Erdmannsdorfer, jenž ve své práci *Deutsche Geschichte vom westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrich des Grossen 1648—1740* (Berlín 1888) první poukázal na nutnost korektur v dosavadních představách o materiálních a zejména populačních ztrátách způsobených třicetiletou válkou.

a naopak lineární, místy až exponenciální růst, jehož jsme byli u nás svědky od konce 18. století až po druhou dekádu 20. století, a který byl doprovázen enormní hustotou venkovského obyvatelstva a velkým počtem dětí v rodinách, je historicky vzato jev vzácný a ojedinělý. Tato ojedinělost nejlépe vynikne, podaří-li se nám základní populační data rekonstruovat v hranicích některého panství a řadu těchto početních jednotek protáhnout hluboko zpět až na sám práh nové doby.

V tomto ohledu je pozice badatelů na Moravě a ve Slezsku více než svízelná, neboť tu citelně postrádají v Čechách realizovaný a dnes k vydání připravený Soupis lidu podle víry z roku 1651 a také nejstarší zemské katastry tu byly vyhotoveny později jak první český katastr Berní rula. Výkazy lánové vizitace z let 1669 až 1679 sice dovolují rekonstruovat stav osedlosti na Moravě k termínu let 1655 až 1657, ale tato pracně získaná data, jak naposledy správně připomenul František Matějek², jsou stále ještě příliš vzdálena od konce války v tomto prostoru a jejich nekritickým akceptováním může být v nejednom případě nebezpečně zkreslen obraz válečného zpusťování kraje. Ještě povážlivější je však skutečnost, že data z druhé půle 17. století můžeme jen zřídka porovnat s počty osedlých z doby předešlé. Berní rejstříky, pokud se nám jejich sumáře pro dobu předbělohorskou dochovaly,³ mapují kvalitu pozemkového jmění nejčastěji pomocí dat o výši přikázané berně, vzácněji se tu setkáváme s počty osedlých, které však rejstříky s oblibou sumárně vykazují podle vrchností. Vzhledem k tehdy značné roztržitosti pozemkového majetku, kdy bezmála každá druhá ves či městyš byly kondominiem dvou i více vrchností, nejsme z takového materiálu schopni rekonstruovat horizonty osedlosti té kvality a hranic, aby to umožnilo srovnání s výsledky podobných šetření z druhé poloviny 17. století. Konfiskacemi a pokutováním majetku poražených stavů, emigrací velkého počtu původních majitelů a příchodem nových vrchností, výrazně pokročil proces seskupování statků právě v první polovině tohoto století. Následkem toho často jediným zdrojem poučení o počtech předbělohorských osedlých a zároveň vhodným horizontem každého příštího srovnávání jsou urbáře či purkrechtní registra.⁴ Při práci s nimi však nestačí pouhý součet zde evidovaných urbáriálních či gruntovních míst. Pozornost se vyplatí věnovat i jejich kvalitě, jménům jejich držitelů a hospodářů, výměře polnosti a výši platů, neboť jen tak lze zcela odpovědně osedlého z doby předbělohorské porovnat jako výchozí jednotku rekonstrukcí

² Lánové rejstříky vycházejí ze zpráv první vizitace tj. z doby 8 až 9 let po skončení války, kdy již valná část postižených usedlostí byla na mnoha panstvích obnovena. K tomuto problému též Matějek, Fr.: *Osídlení Moravy a třicetiletá válka*, Sborník historický 24, 1976, s. 61.

³ Moravská berní registra první poloviny 16. století vydal Radimský, J.: ČMM 72, 1953, s. 269—359, 73, 1954, s. 251—293. Nejstarší berní rejstřík olomouckého kraje z roku 1516 vydal týž v ČMM 76, 1957, s. 288—383. Data pro rok 1619 nalezneme ve stati Hrubého, Fr.: *Moravská šlechta r. 1619, její jmění a náboženské vyznání*, ČMM 46, 1922, s. 149.

⁴ Soupis předbělohorských urbářů na Moravě vydal Jirásek, J.: *Urbáře jako pramen pro poznání předbělohorské vesnice*, SMM 79, 1960, s. 112—128.

s osedlým druhé půle 17. století. Stále totiž musíme mít na paměti, že na mnoha místech pustošivá tažení vojsk a časté požáry až k nepoznání změnilly sídelní strukturu městeček a vsí. Mění se velikost jednotlivých gruntů, poměr pravých a nepravých osedlých, a na těchto proměnách svůj podíl mají i nové vrchnosti svévolně zasahující do stávajícího poměru nájemné a režijní půdy. Pokud se nám přece jen podaří shromáždit data, jež by srovnání dvou od sebe vzdálených horizontů dovolovala, ocitneme se rázem před dalším problémem, který je spojen s otázkou, kolik lidí v té době na poddanském gruntu hospodařilo, respektive kolika osobám tato základní struktura pozdněfeudální venkovské společnosti poskytovala přístřeší a obživu.⁵

Před objasněním této otázky je důležité si uvědomit, že základem společenské struktury nebyla u nás až do 19. století rodina v moderním slova smyslu, ale v prostoru severozápadně od linie Petrohrad — Terst tzv. „Kernfamilie“, jež na rozdíl od rodiny vícegenerační či tzv. „Verbandfamilie“, typické v oblastech východní a jihovýchodní Evropy, čítala jen malý počet osob dvou generací. Vedle osob obývajících nepravidelně a nedlouho přilehlý výměnek byla v hranicích gruntu a v zájmu nerušeného provozu hospodářství doplňována pohyblivým počtem podruhů a čeledi, tedy osob, jež východ a jihovýchod Evropy vůbec neznal. Jednotlivé grundy se od sebe značně lišily a právě skrze pro tuto dobu přímo typický rozptyl v počtech osob, které jsme tu a tam schopni z pramenů na gruntech zjistit, musí se mít badatel na pozoru před paušálním akceptováním dat, která byla zjištěna v jiném prostoru, zvláště pak před nevhodným používáním průměrů či tzv. koeficientů.⁶ Známé grundy o 2 lidech, ale také o 25 osobách, přičemž střední hodnoty, pohybující se v rozmezí 6 až 10 osob, mají nejčastěji malou reprezentativní hodnotu. Ač je aplikace koeficientů v nejednom případě nebezpečně zavádějící, přece jen je od jejich stanovení závislý výpočet dat našich rekonstrukcí zejména pro předbělohorskou dobu a neméně důležité jsou při vyčíslení válečných ztrát. Při téměř úplné absenci jiných spolehlivých informací se sociální historie 16. až 18. století opírá o výsledky historické demografie, relativně mladého mezního vědeckého odboru, jenž za pomoci pracné analýzy záznamů nejstarších redakcí církevních matrik metodou rekonstrukce rodin opravuje naše podnes zcela zkreslené představy o velikosti a složení této základní reprodukční buňky raněnovověké společnosti.⁷

Porodnost žen byla tehdy jistě nesrovnatelně vyšší nežli dnes, ale v důsledku neméně vysoké úmrtnosti dětí a zvláště kojenců byla protostatistická rodina, tvořící reprodukční základ každého gruntu, nevelká. Vždyť téměř 25 % kojenců umíralo před dovršením jednoho roku života

⁵ Výsledky dosavadních šetření naposledy shrnul profesor sociálních dějin raného novověku na universitě v Saarbrückenu Richard van Dülmen v práci *Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit, I. Band, Das Haus und seine Menschen in 16. — 18. Jahrhundert*, München 1990.

⁶ Dülmen van Richard, *tamtéž* s. 12.

⁷ Pojmů „Kernfamilie“ nebo „das ganze Haus“ používá a jejich velikost sleduje Imhof, Artur Ervin: *Reife des Lebens, Gedanken eines Historikers zum längeren Dasein*, München 1988.

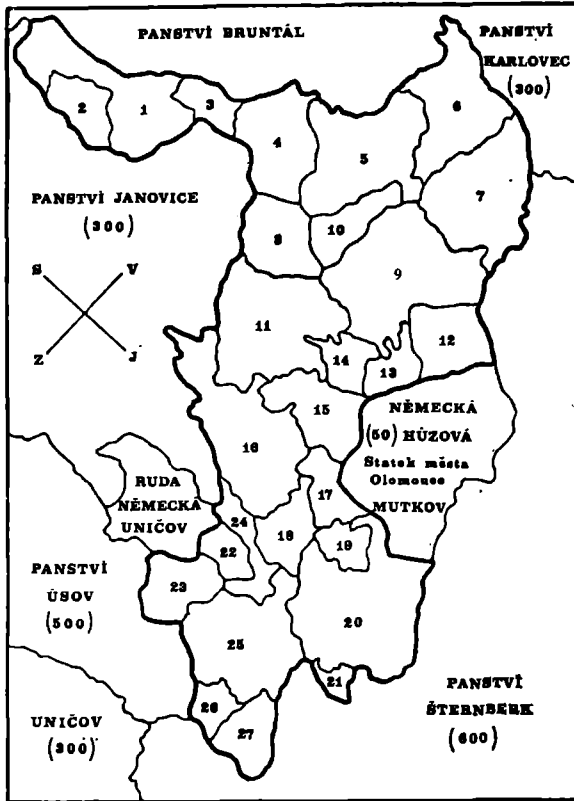
a dalších 25 % z každého populačního ročníku se rozžehnilo s životem ještě před vstupem do dospělosti. Smrt byla tehdy stejně jako narození a sňatek integrální součástí života. Války, hlad a široké spektrum nakažlivých nemocí spolupůsobily jako mocný a zároveň přirozený regulátor početních stavů obyvatelstva. Limitujícím faktorem nemalého významu byla i nízká úroveň efektivity hospodaření a malá úrodnost obdělávané půdy. V neposlední řadě však i sama vrchnost za pomoci církve regulovala počty obyvatel přísným dohledem na to, aby manželství uzavíraly jen ty osoby, jejichž potomstvu byla na právě uprázdněných gruntech či podružích zajištěna alespoň minimální šance obživy. Proto značný díl venkovského lidu zůstával svobodný a nalézal zpravidla již od útlého věku přístřeší a obživu jako čeleď při větších selských gruntech nebo na režijních dvorech vrchnosti. Manželské páry uzavíraly sňatky později než dnes, což spolu s obecně nižším věkovým průměrem obyvatel tehdejší vesnice mělo za následek, že se na gruntech jen zřídka a krátce překrývaly současně 3 generace. Matky sice rodily děti až za hranici 40 let svého věku, ale v důsledku již vzpomenuté výše dětské úmrtnosti nalezneme v protostatistickém období na gruntech vedle hospodáře a jeho manželky v průměru ne více jak 3 děti, na přilehlém výměnku nejčastěji osamělou ženu, a při větších selských staveních ještě silně variabilní počet podruhů a čeledi obojího pohlaví. Před třicetiletou válkou připadalo u nás na 1 poddanskou usedlost v průměru 7,5 osoby. Na Moravě, kde byla ze všech zemí české koruny nejvyšší hustota obyvatel, při nízkém počtu osad, městeček a měst a jejich značné velikosti, byla napočtena suma zhruba 95 000 osedlých t.j. asi 725 000 obyvatel, kteří obývali území o rozloze cca 22 tisíc km². To odpovídalo hustotě zalidnění ve výši zhruba 32 až 34 obyvatel na 1 km². Zda tento propočítá odpovídá výsledkům, jež jsme schopni rekonstruovat v hranicích jednoho severomoravského panství, tomu jsou věnovány zbývající pasáže této stati.⁸

Vzácně bohatý materiál, jenž by vzpomenuté závěry ověřil nebo korigoval způsobem více než detailní rekonstrukce počtů obyvatel a osedlých v hranicích panství i v jeho jednotlivých osadách, nalezneme v archivních fondech těch statků, které se od 20. let 17. století staly majetkem řádu německých rytířů.⁹ Příkladnou pozornost popsání demografických poměrů na slezském bruntálském panství věnovala již v roce 1971 práce

⁸ Literaturu k tématu zalidnění Moravy v 16. století shrnul Janáček, J.: *České dějiny, Doba předbělohorská I, díl 1*, Praha 1908, s. 160—164. Nejnovější výsledky výzkumů podal Matějka, Fr.: *Osídlení Moravy před třicetiletou válkou*, SH 33, 1986, s. 31—87.

⁹ Roku 1621 získal bruntálské panství jako konfiskát za sumu 200 tisíc zlatých bratr císaře Ferdinanda II. vratislavský biskup a velmistr německého řádu Karel František a zřídil tu řádovou komorní komendu, ke které o dvě léta později připojil koupí za dalších 200 tisíc zlatých panství Sovinec. Od roku 1606 náležel k Bruntálu slezský statek Třebom a Hradčánky (Thrómb und Raatsch) ležící východně od Kietře a jihozápadně od Ratiboře. 1676 byly řádem zakoupeny jižně od Hlubčic ležící Smíchovy (Schmeissdorf), Holasovičky (Creützendorf) a Křížovy (Kreissewitz). Roku 1682 zaokrouhlil řád tento majetek koupí Zopov (Soppau) za 17 tisíc zlatých.

Winfrieda Irganga¹⁰ a neméně kvalitní deskripci základních demografických ukazatelů si můžeme dovolit i na sousedním moravském panství Sovinec, které spolu s připojenými statky Sukolomí¹¹ a Dolní Dlouhou Loučkou,¹² ale bez Valšova a Moravského Kočova,¹³ čítalo 3 městečka a 24 vesnic reprezentujících zhruba 1 % plochy i pozemkového majetku Moravy.¹⁴ Nejstarší urbáře z konce 16. a z počátku 17. století můžeme porovnat s údaji nejstaršího berního rejstříku olomouckého kraje z roku

PANSTVÍ SOVINEC kolem roku 1707 (1—27). Horní a Dolní Sukolom (26,27) připojena 1629. Dolní Dlouhá Loučka (25) 1707. Výměra panství činila 22 364 ha a majetkový odhad u F. J. Schwoye odpovídal částce 550 000 zlatých (1790). Majetek moravských statků podle odhadu z r. 1790 v tis. (...) zl.

¹⁰ Irgang, Winfried: *Freudenthal als Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bonn — Godesberg 1971, demografickým ukazatelům jsou věnovány statě na s. 115—120, 134—140 a celá řada poznámek pod čarou.

¹¹ Horní a Dolní Sukolom prodal řádu roku 1629 katolík Jan Kavan z Bujery. Blíže o tomto zboží *Vlastivěda Moravská, Olomoucký kraj, Uničovský a Rýmařovský okres*, Brno 1922, s. 212—214. Autorem stati Spěvák J.

¹² Od nástupců protestanta Wolfganga Hoffmanna z Grünbůchlu koupil řád Dolní Dlouhou Loučku teprve roku 1707, *Vlastivěda Moravská, tamtéž* s. 165—170.

¹³ Obě vesnice byly ještě v 17. století počítány k slezskému panství Bruntál a jako moravská půda staly se tudíž osudnými pánům z Vrbna, kteří snad skrze jejich držbu byli pokutováni konfiskací celého majetku.

1516 a ještě více materiálu nám nabízí fond ze 17. století, kde vedle dalších redakcí urbářů a výkazů lánové vizitace zvláštní pozornost zaslouží pečlivě vyhotovené a způsobem provádění neobvykle dokonale statistiky obyvatel a poddanského inventáře, jež po vzoru evidence bruntálského statku nechala i pro Sovinec v letech 1625 až 1681 vyhotovit vrchnostenská správa.¹⁵ Dosud nezpracovaný materiál obsahuje bohatá data o proměnách stavů obyvatel a jejich majetku v nepříliš od sebe vzdálených horizontech, což nejen usnadňuje rekonstrukci demografických ukazatelů, ale zraku erudovaného badatele se při jeho studiu nabízí i pohled na původ a praxi jeho vyhotovení. Převážně ve formě tabulek a přehledů téměř moderního stříhu provedené soupisy obsahuje dobrým inventářem opatřený centrální archiv řádu německých rytířů, který se nalézá v centru rakouské metropole snad jen 150 kroků daleko od chrámu sv. Štěpána.¹⁶

Čítala-li na sklonku 18. století hodnota pozemkového majetku všech moravských dominií, panství a statků podle F. J. Schwoye částku 67 180 000 zlatých, majetek německého řádu na Moravě byl na této sumě zastoupen dílem ve výši 700 000 zlatých. Panství, v jehož hranicích hodláme počty osedlých a obyvatel rekonstruovat a zároveň realizovat případná srovnání, zabíralo dle statistického přehledu z roku 1848 plochu 35 586 jiter a 522 sáhů² t.j. cca 20 483 ha výnosuschopné nebo 22 364 ha veškeré půdy. Tehdy se tu ve 2 010 domech nalézalo 6 802 osob mužského a 7 483 ženského pohlaví. Na 1 km² připadalo 63,9 obyvatel nebo 8,9 obydli a v jednom takovém domě bydlelo v průměru 7,11 osob. Podle výsledků měření z roku 1834 zabíral dominikál 3/8 celkové plochy panství a byl z více jak 65 % tvořen lesním majetkem. Rustikál, zabírající 5/8 plochy panství, tvořila naopak asi z 80 % poddanská pole.¹⁷ Nejvíce obyvatel bylo v hranicích tohoto celku zaznamenáno v roce 1869, kdy tu při celkovém počtu 15 tisíc 719 obyvatel na 1 km² připadalo více jak 70 osob. Naopak v průběhu uplynulých 5 století celá tato oblast zaznamenala trojí téměř kritické vylidnění. To poslední způsobil poválečný transfer německého obyvatelstva, následkem kterého současné stavy obyvatelstva až na některé výjimky zdaleka nedosahují předválečné úrovně. Sem zasahující bruntálský okres měl podle výsledků sčítání lidu z roku 1980 průměrnou hustotu zalidnění sice srovnatelnou s daty,

¹⁴ Radimský, J.: *Pozemkový majetek moravský na sklonku 18. století*, VVM 12, 1957, s. 15—18. Sovinec byl odhadnut na 420 000, Dolní Dlouhá Loučka za 130 000 a Bouzov, který řád koupil v devadesátých letech 17. století, za sumu 150 000 zlatých. Hodnotu majetku v okolí sovineckého panství podává připojená mapka.

¹⁵ Materiál je uložen v archivu řádu pod signaturami DOZA (Deutschen Ordens Zentral Archiv) Mei (Meistertum) Nr. 11/5, 88/2, 89/2—5, 108, 308 a 444/3—7.

¹⁶ Archiv se nalézá na ulici Singerstrasse 7 a je přístupný badatelům po telefonním dohovoru zpravidla vždy dopoledne ve všedních dnech od 9,30 do 12,30 hodin. Zde nalezený materiál se stal podkladem sestav připojených tabulek. Za možnost opisu a kopírování materiálu zvláště děkuji vedoucímu tamního archivu panu Dr. Bernhardu Dömelovi.

¹⁷ DOZA/Mei 308, Wien, Statistische Übersicht der Herrschaft Eulenburg, verfasst zu Oberlangendorf den 15. Juli 1849 von Florian Hofmann. Data z roku 1834 pocházejí ze stabilního katastru, viz *Vlastivěda Moravská, tamtéž*, s. 333.

kteřé jsme pro naše panství zaznamenali v roce 1848,¹⁸ ale v důsledku zcela nerovnoměrného rozmístění obyvatel byla hustota obyvatelstva v hranicích někdejšího panství k roku 1970 jen 45,3 osob na 1 km² a po odpočtu katastrů tří nejvíce zalidněných sídel, totiž Frýdlantu,¹⁹ Dlouhé Loučky a Paseky, reprezentujících zároveň více jak 55 % současné populace, hustota zalidnění na zbytku panství klesá ke kritické hranici kolem 20 obyvatel na 1 km². Až neuvěřitelně nízké počty obyvatel toho roku (viz v posledním sloupci tabulky č. 2) v Sovinci (61), v Karlově (16) a na Veverí (19) jsou toho názorným dokladem.²⁰

Velký nepoměr v současném rozmístění zdejší populace však není jen výsledkem vzpomenuťého transferu. Jím způsobený pokles byl na sklonku čtyřicátých let celkem brzy eliminován příchodem nových kolonistů, kteří však po ztrátě vlastnického vztahu k půdě od počátku let padesátých migrují do oblastí snadnější obživy a tak se na mnoha místech válkou i transferem způsobené škody ještě prohloubily. Někdejší rovnoměrné rozmístění obyvatel v tomto prostoru v minulosti vedle půdy nejvíce garantovala skutečnost, že sovinecké panství bylo až do počátku 19. století důležitou křižovatkou nejméně dvou zemských cest, jejichž společným průsečíkem bylo městečko Brunzejf.²¹ Tudy vedla ještě v 17. století silně frekventovaná „šternberská cesta“ z Olomouce přes Němčickou Hůzovou a Kněžpole dále přes Vajglov, Velkruby,²² Vrbno, Cukmantl a Nisu do Vratislavi. Neméně důležitý byl i spoj z Čech do Horního Slezska a Polska, jenž byl v blízkosti panství trasován přes Moravskou Třebovou, Úsov a Uničov, panství samotné protínal na trase Dlouhá Loučka — Sovinec — Brunzejf, aby odtud dále pokračoval na Bruntál, Krnov a Ratiboř. Oba dva spoje v místě jejich křižování ještě doplňovala cesta z východu na západ, procházející Brunzejfem a Albrechticemi a spojující Moravský Beroun s Rýmařovem.²³

Vedle již zmíněné kvality pramenů a jeho počtu pro obě sledovaná století možnost rekonstrukce demografických ukazatelů v tomto prostoru až po sám práh nové doby podepírá rovněž fakt, že sovinecké panství již na počátku 16. století náleželo k těm majetkovým celkům, kde byl proces zcelování do moderní podoby v podstatě ukončen. Základem a rovněž správním sídlem tohoto celku byl hrad Sovinec, založený počátkem 14. století, ke kterému Pavlík ze Sovince v letech 1370 až 1379 připojil vesnice Paseku, Horní Dlouhou Loučku a Křivou; jeho potomci kolem roku 1407 ještě Křížov s Karlovem. Odtud pokračovala expanze majitelů

¹⁸ Výsledky sčítání lidu, domů a bytů v roce 1980, OA Bruntál, pracoviště Krnov, výtisk jen pro úřední potřebu.

¹⁹ Po válce nese toto městečko název Břidličná.

²⁰ *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR*, Praha 1978.

²¹ Po válce nese tato osada název Rýžoviště.

²² Několik kilometrů od Bruntálu vzdálená osada při silnici na Rýmařov se nyní nazývá Václavov.

²³ Schleser, Alois: *Beitrag zur Ortsgeschichte des Dominiums Eulenberg bis zum Jahre 1623*, Notizenblatt der hist. — stat. Section 1890, Nr. 9, s. 70—71. Též Spurný, Fr.: *Sovinecké panství a třicetiletá válka*, *Sborník prací, k 70. narozeninám un. prof. Dr. Ladislava Hosáka*, Olomouc 1968, s. 53—65.

hradu Sovince dále na severovýchod až k řece Moravici, kde ležely vesnice založené olomouckými biskupy v čase velké německé kolonizace. Skrze toto zboží byli Sovinečtí ještě v polovině 15. století v manském poměru, ze kterého se však nejpozději před rokem 1490 vymanili v důsledku velkého úpadku moci a zadlužení majetku olomouckého biskupství. Na počátku 16. století byly k panství připojeny tehdy nejspíš pusté vsi Lomnice, Tylov a Veverí, zatímco osadu Plynkout koupil od Oldřicha z Miličina roku 1548 Kryštof z Boskovic a na Moravské Třebové.²⁴

Aktivní účast pánů ze Sovince na politickém dění 15. století měla za následek velký úpadek panství a zpusnutí několika vesnic. Zkáza tohoto zboží se však více prohloubila, když tu počátkem 16. století Vok Pňovský ze Sovince začal podnikat v oboru těžby rud. V přiznání, jež je obsaženo v rejstříku berní olomouckého kraje z roku 1516, vykazovalo toto panství v 9 osadách bez Húzové jen 126 osedlých (viz v tabulce č. 1). Největší ves panství Paseka,²⁵ kde již roku 1326 bylo shledáno 24 lánů, mlýn a 2 krčmy, měla 47 osedlých, Jiříkov,²⁶ znovuosídlený Němci ze Slezska již roku 1442, 18 osedlých a ještě nižší počty gruntů ve zbývajících obcích svědčí o velmi nízké hustotě osídlení v tomto kraji. Chybí nám sice údaje pro Sukolom, která byla tehdy majetkem královského města Uničova, zato máme k dispozici data o počtu gruntů v Dolní Dlouhé Louče, kde na zboží olomoucké kapituly sedělo 72 hospodářů, zatímco v nedalekém Plynkoutu, rovněž na cizopanském zboží, bylo 13 gruntů.²⁷ Následkem téměř úplného vylidnění severovýchodní části panství, kde jedinou osedlou vsí byla Moravice se 14 hospodáři, bylo roku 1516 v prostoru našeho zájmu celkem jen 211 osedlých t.j. bez zápočtu katastrů obojí Sukolomi a Sovince, pro který nám data o osedlých v rejstříku z blíže neznámých důvodů chybí rovněž, ne více jak 1 grunt na 1 km čtvereční. Jaké tu bylo osídlení před husitskými válkami blíže neznáme, ale sám fakt, že na panství zpusťlo několik vsí, které pak již nikdy nebyly obnoveny, svědčí o tom, že tato hustota osídlení mohla být i trojnásobná.²⁸

S nízkými stavy osedlých a velkým počtem pustých vsí se na počátku 16. století setkáme i v blízkém okolí. Jen slezské bruntálské panství bylo před polovinou 16. století tak zpustlé, že jeho noví majitelé, páni z Vrbna, tu kolem roku 1556 konstatovali téměř úplné zastavení těžby rud. Pusté byly i vsi při horním toku řeky Opavice na majetku krnovské knížecí komory, před rokem 1506 byl pustý Horní Benešov a také město Krnov v knížecím urbáři z roku 1523 vykazovalo vedle 4 poustek jen 274 osedlých míst.²⁹ Původ takového stavu byl nejčastěji hledán ve válkách a morech,

²⁴ *Vlastivěda Moravská, tamtéž*, s. 201—202.

²⁵ *Vlastivěda Moravská, tamtéž*, s. 190—195.

²⁶ *Vlastivěda Moravská, tamtéž* s. 302—305.

²⁷ Radimský, J.: *Nejstarší berníová registra olomouckého kraje z roku 1516*, ČMM 76, 1957, s. 288—383.

²⁸ Více se již neuváděly vsi Rulendorf, Scalcodorf, Genziedel (snad pozdější Mníšek) a Wellendorf. O tom viz také Hošák, L.: *Historický místopis země Moravsko-slezské*, Brno 1938, s. 601.

²⁹ StOA Opava, Velkostatek Krnov, inv. 1, sbírka rukopisů a urbárů č. 18, Registra na knížectví Krnovské 1523.

Tabulka 1. Statistika osedlých a domů na panství Sovinec v letech 1516 až 1848

PANSTVÍ SOVINEC			STATISTIKY — DOZA																	
č.	ves či městys	ha	BR 1516	URB 1582	ŘE 1609	DOZA 1618	— 1625	— 1630	— 1643	— 1650	— 1651	— 1653	— 1664	— 1670	— 1678	— 1723	— 1779	— 1793	— 1834	— 1848
1	Nieder Mohrau	1395	14	32	54	53	53		45	25	31	42	53		57	62	123	86	89	91
2	Ober Mohrau	446	+	20	30	30	30			23	20	27	31		31	30	61	53	53	53
3	Klein Stohl	282	+	15	14	14	13		10	12	12	12	14	14	14	18	25	23	24	24
4	Gross Stohl	953	++	31	34	33	33	-6	22	22	20		34	36	43	46	78	62	70	78
5	Friedland	1391	++	51	45	49	46	-25	—	41	40		51	53	52	70	140	105	121	124
6	Tillendorf	1198	++	16	17	15	16		10	19	11	13	17	17	25	31	48	47	49	50
7	Lobnig	1526	++	56	24	56	56	-10	24	41	36	42	50	80	67	79	136	128	145	146
8	Olbersdorf	678	++	31	30	31	30	-14	—	20	24	23	31	31	33	25	63	49	59	61
9	Braunseifen	1878	++	97	83	105	105	-27	26	60	69	76	106	107	140	99	277	204	269	269
10	Weigelsdorf	531	++	20	20	19	19	-8	—	9	14	17	19	19	21	22	30	29	30	30
11	Zechitz	1685	++	32	31	31	30		—	21	22	24	34	31	31	38	75	55	62	62
12	Arnsdorf	736	6	27	27	26	26		12	18	20	21	28	29	30	32	49	50	65	66
13	Eichhorn	344	++	10	10	10	9	-1	6	9	10	10	11	10	10	24	37	39	44	44
14	Herzogsdorf x	354	++														39	43	64	65
15	Giersig +++	757	18	34	32	31	31	-3	13	26	22	25	32	32	34	30	64	53	59	59
16	Zechan	1567	12	29	30	31		-6	12	9	24	24	29	29	30	27	50	46	46	46
17	Kreuz	345	3	17	17	17	16	-2	zcela	6	10	9	17	17	17	17	37	28	32	32
18	Eulenberg	505		35		36	22		pusté	—	—	8	23	18	22	29	61	50	57	57
19	Karle	266	8	18	19	20	20	-13	4	15	16	15	18	19	20	22	34	27	29	32
20	Passag	2036	47	80	85	85	84	-28	33	51	65	54	78		88	111	168	126	135	135
21	Houkowitz xx	122								6	7	7	7	96		12	12	25	33	35
22	Pudelsdorf	303	11	17		17	17		zpola	17	16	15	16	17	18	23	43	29	33	34
23	Pinckauten	614	13	41	41	41	40	-4	pusté	10	15	17	31	41	41	41	70	57	59	62
24	Oberlangendorf	330	7	15		31	31		10	14	18	13	34	24	31	37	81	63	67	68
25	Unterlangendorf	1410	72															185	202	206
26	Aichen	254							zcela	—	7	15	15	20	22	29	43	35	36	35
27	Salbnüs	458							pusté	—	7	17	30	33	32	34	57	41	44	46
CELKEM ha/os 22364			211	724	633	781	726	-147	227	468	535	526	809	771	1028	988	1901	1738	1976	2010
GRUNTŮ na 1 km čtvereč			1,0	3,5	3,3	4,0	3,7		1,1	2,2	2,6	2,8	3,8	4,0	4,6	4,7	9,1	7,7	8,8	8,9

+	vesnice založené na zeleném drnu kolem poloviny 16. století.
++	vesnice zpustlé na sklonku 15. století a nově založené v letech 1536 až 1582.
+++	vesnice zpustlá za husitských válek a nově kolonizované 1442.
x	osada Herzogsdorf (Kněžpole) byla původně nazývána Brunařovem a byl tu až do poloviny 18. století poplužní dvůr.
xx	v nejstarších urbářích je na místě Haukovic zmínka o Haukové dvoru.
DOZA	Statistiky centrálního archivu Německého řádu ve Vídni. (Deutschen Ordens Zentral Archiv, Wien Singerstrasse 7.)
TOPO 1793	F. J. Schwoy, Topographie vom Markgrathum Mähren, 1793—1794.
TOPO 1834	Gregor Wolny, Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert, 1842.
BR	Nejstarší berní rejstřík olomouckého kraje z roku 1516.
LR	Lánský rejstřík z roku 1678.
1779	Statistika duší a rodin z roku 1779 (DOZA/Mei 308).
xxx	Do roku 1707 cizopanská Dolní Dlouhá Loučka (Unterlangendorf) měla roku 1658 údajně 80 sedláků a 38 zahradníků.
1848	Statistische Übersich der Herrschaft Eulenberg im Olmützer Kreise. (DOZA/Mei 308) 1848.

jež tuto oblast sužovaly v 15. a počátkem 16. století. Blíže k odhalení pravých příčin takového stavu dospěl František Hrubý,³⁰ jenž vysvětlení prohlubující se zkázy sovineckého zboží ještě v první polovině 16. století, tedy v čase, kdy na těchto místech již žádné války nebyly vedeny, hledal v následcích obecné hospodářské a sociální krize, do níž naše země upadly v 15. století a která byla zejména v oblastech důlních aktivit doprovázena masovým útekem poddaných z majetků těžce zadlužených vrchností. O poustkách v celé zemi, jejichž počet byl tak značný, že ani po 250 letech nemohly být napraveny, nás informuje Bohuslav Balbín. Ten také poukázal na to, že již za vlády krále Ferdinanda I. došlo ve stávajících poměrech ke zvratu, k němuž bylo dáno znamení „nešťastným požárem pražského hradu“.³¹ Příčiny tohoto kolosálního zvratu, jehož následky jsou zvláště patrné na sovineckém panství, tkvěly v hospodářské potřebě země, která se právě tehdy začala v nově upravených poměrech zotavovat z pohrom předešlého století. Zvláště výhodné postavení českých poddaných spolu s velikou láci zdejších gruntů vyvolaly v letech 1540 až 1620 příliv německého obyvatelstva z okolních zemí, který čerpal z přebytků německé populace předešlého století a nejsilněji snad zasáhl oblast severozápadní Moravy s přilehlou částí Slezska, kde tato nová kolonizační horečka snese srovnání s intenzitou velké německé kolonizace ve 13. a 14. století.³²

Na sovineckém panství bylo již roku 1536 znovu vysazeno městečko Brunzejf. Vzhledem však k tomu, že při prodeji panství roku 1544 jsou jako pusté vzpomenuty Arnoltice, lze z toho soudit, že kolonizaci ve velkém stylu tu zahájil až nový majitel, kterým se právě toho roku stal zarputilý luterán Kryštof z Boskovic, jenž na panství hned roku 1545

³⁰ Hrubý, Fr.: *Severní Morava v dějinách*, Brno 1947, s. 119—120.

³¹ Cituje Krofta Kamil: *Nesmrtelný národ*, Praha 1940, s. 124.

³² Krofta, K.: *tamtéž* s. 177.

nově založil ves Malou Štáhlí, o dvě léta později obnovil Velkou Štáhlí a Veveří, 1548 Stránské, 1554 Albrechtice, jinak Helvíkov, a nejspíše v sezóně let 1557 až 1558 byla jím „durch den Fleiss der Schlesier“ osídlena dlouho pustá ves Lomnice.³³ Kolonizace zbývajících lokalit byla ukončena kolem roku 1582, ale proud německých kolonistů pokračoval dále přinejmenším až do počátku 17. století. Ještě v letech 1584 až 1587 všechny osoby z 64 manželských párů, jež byly sezdány při faře v Brunzejfu, pocházely dle záznamů tamní matriky dílem z okolí dolnoslezských měst Friedlandu, Gottesbergu a Landshutu, dílem z vesnic poblíž Otmačova, Nisy a Svidnice.³⁴ V té samé době kolonizuje pusté vsi na šternberském panství ze svých slezských držav Karel Minsterberský a také dlouhá léta pustá Rázová na majetku krnovské knížecí komory byla roku 1548 osídlena kolonisty z Dolního Slezska a ještě vzdálenějších Branibor.³⁵ Kutání rud, které tu ještě počátkem 16. století prohloubilo zkázu několika panství, nyní v novém rozběhu posílené rozmachem železářství má za následek, že prakticky celá oblast lemující jižní úpatí Jeseníků právě v této době hustotou zalidnění dohnala jiné lidnatější oblasti Moravy.³⁶ Dělo se tak mnohdy v rekordně krátkých lhůtách a neméně překvapivé jsou i výsledky, jichž se touto kolonizací proti původnímu stavu zalidnění dosáhlo. Jen panství Janovice zaznamenalo přírůstek ve výši 667 ‰, Ruda na Moravě 475 ‰, Branná 234 ‰, Velké Losiny 205 ‰, Štítý 194 ‰, malé panství Velká Střelná 183 ‰, dvorecká část šternberského panství 87 ‰, berounská část 75 ‰ a vlastní panství Šternberk asi 50 ‰ osedlých proti původnímu stavu.³⁷

O síle kolonizace na Sovinci jsme nejlépe informováni ze tří vrchnostenských urbárů. Ten nejstarší byl sepsán česky podle dnes již ztracené předlohy z roku 1563 a vykazuje stav osídlení, jaký se tu stabilizoval kolem roku 1582. Podle něj čítalo tehdy panství Lorence Edera ze Štávnice 724 osedlých, z nichž bylo asi 200 českých hospodářů, kteří své grunty drželi v 7 z celkového počtu 22 evidovaných míst. Téměř zcela českou byla tehdy ještě Paseka, zabírající plochu 2 036 ha, v Horní Dlouhé Louče bylo 9 Čechů z 15 hospodářů, na Sovinci nalezneme jen 4 německá jména, v Těchanově 3, v Křížové a v Karlově bylo po 2 Němcích. Polovinu českých hospodářů (20) měl tehdy Plynkout, zatímco ves Křivá, kde ještě roku 1503 byli výhradně Češi, vykazala mezi 17 osedlými jen 4 česká jména. Českou byla tehdy jistě i Horní Sukolom, kdežto Dolní Sukolom a Dolní Dlouhá Loučka podobně jako zbytek vesnic na severovýchodě panství byly čistě německé. Proti stavu z roku

³³ Schleser, Alois: *tamtéž*, Nr. 10, s. 82.

³⁴ Schleser, Alois: *tamtéž*, Nr. 11, s. 89.

³⁵ Hosák, L.: *Historický místopis*, s. 821.

³⁶ Podobné velké přírůstky zaznamenáme i na majetku krnovské knížecí komory. Jen město Krnov s předměstími již roku 1625 vykazalo 620 osedlých proti 274 z roku 1523, tedy více jak 100% přírůstek. Údaj pro rok 1625 čerpám z fondu HALW (Hausarchiv der regierenden Fürsten Liechtenstein) 2, Wien, Fürstengasse 1, sign. H 910, Verzeichniss, wie stark das Fürstenthum Jägerndorf im J. 1625 an angesessener Mannschaft ist.

³⁷ Matějka, Fr.: *Osídlení Moravy před třicetiletou válkou*, s. 45—50.

1516 připadalo tu nyní na 1 km² plochy asi 3,5 gruntu a tato míra by se jistě ještě zvýšila zápočtem dat i katastrů absentující Sukolomi a Dolní Dlouhé Loučky.³⁸

Druhý urbář, jenž byl sepsán německy za správy statku rytířem Janem starším Kobylkou z Kobylí,³⁹ je zčásti torzern, neboť hned v úvodu tu chybí poznamenání hospodářů v Sovinci, Horní Dlouhé Louče a v Křivé. Ve zbývajících lokalitách napočteme 633 gruntů a zvláště přírůstky v obou Moravicích na severovýchodě svědčí o pokračující kolonizaci ještě před termínem sepsání tohoto pramene v roce 1609. Rovněž v Pasece napočítáme o 5 osedlých více. Na 37 láněch poddanské půdy tu vedle 1 fojta hospodařilo 76 lánových hospodářů a 7 chalupníků.⁴⁰ Ale i tu pokračující přelévání přebytků německé populace ze severu na jih a z hor do nížin potvrzuje fakt, že vedle 59 jmen českých hospodářů tu nalezneme již přes dvě desítky jmen německých. Výsledky kolonizace potom nejlépe dokumentuje urbář panství z roku 1618, dle kterého sedělo ve 22 osadách panství 781 osedlých,⁴¹ z nichž ale jen 1/5 držela česká příjmení a ve všech již zmíněných obcích kromě Paseky český živel ztratil většinu. Tak již na počátku 17. století a před započítáním třicetileté války byly na tomto kusu moravské půdy znát výsledky procesu, který pak události třicetileté války završí a jenž brzy nato končí úplným poněmčením tohoto prostoru včetně kdysi české vsi Paseky.⁴² Hustota osídlení roku 1618 dosáhla hodnoty zhruba 4 gruntů připadajících na 1 km². Průměrná velikost 1 osady činila 36 gruntů. Proti stavu, jenž jsme tu zaznamenali roku 1516 a jehož hodnoty panství podrželo jistě až k roku 1544, zaznamenalo panství přírůstek osedlých o téměř 300 %.

Údaje pro rok 1625 čerpáme ze soupisu osedlých, který pro obě řádová panství, bruntálské a sovinecké, vyhotovila v březnu toho roku vrchnostenská správa.⁴³ Je svědectvím toho, že Bruntál roku 1621 i Sovinec

³⁸ StOA Opava, pobočka Janovice, Velkostatek Sovinec AI — 12, č. k. 10, Registra správní panství Sovineckého ... až do léta 1582.

³⁹ StOA Opava, pobočka Janovice, Velkostatek Sovinec, inv. č. 14, č. k. 11. Urbarium der Eulenberger Herrschaft ... bis zum Jahr 1609.

⁴⁰ Výměra poddanské půdy zůstala až do poloviny 19. století v té samé velikosti.

⁴¹ StOA Opava, pobočka Janovice, AI — 198, inv. č. 14—15 č. k. 12, Velkostatek Sovinec. Registra správní panství Sovineckého ... až do léta 1618. Hrubý Fr. napočítal v práci *Severní Morava v dějinách 753 osedlých*, my tamtéž včetně dědičných fojtů 781 míst. Proto i průměr na 1 lokalitu se proti Matějkovým 32 osedlým zvedl na 36. Data u Matějka pro Sovinec jsou místy chybná. V letech 1582 a 1618 tu zjistil 48 a 50 gruntů, kdežto my uvádíme podle urbáře správně 35 a 36 osedlých. Naopak koeficienty propočtené Matějkem pro sousední panství Velké Losiny (3,97), Šternberk (4,24) a Úsov (4,80) zhruba odpovídají hustotě poddanských gruntů na Sovinci, kde jich na ploše 1 km² bylo k roku 1618 v průměru 4,0.

⁴² Nejpozději počátkem 18. století české obyvatelstvo v prostoru mezi Uničovem a Sovincem úplně zmizelo. V Pasece byla již roku 1658 založena při faře německá škola a do počátku tohoto století z obcí dotýkajících se celku někdejšího sovineckého zboží jedině Šumvald, patřící kdysi k panství Úsov, podržel většinu českého obyvatelstva.

⁴³ DOZA/Mei 88/1, Verzeichniss deren Gemeinden zuer Herrschaft Eulenberg gehörig Anno 1625. Týž soupis pro panství Bruntál tamtéž DOZA/Mei 444/3 je datován k termínu 11. 3. 1625.

roku 1623 německý řád získal ve stavu plného rozkvětu, kterému nedokázalo ublížit ani řádění Poláků v blízkém sousedství, ani snad morová epidemie, která roku 1625 propukla v nedalekém Rýmařově.⁴⁴ Na sovineckém panství bez Těchanova bylo 726 osedlých při sidelní hustotě cca 3,7 gruntu na 1 km². První ztráty na osedlosti můžeme spojit až s vpádem Dánů a saských vojsk výmarského vévody Jana Arnošta, kteří pod Mansfeldem roku 1626 vpadli do Slezska a po dobytí Krnova a Bruntálu vtáhli na Moravu, kde armáda čítající údajně na 8000 mužů oblehla a 25. září 1626 dobyla hrad Sovinec. Nepřítel tu zůstal posádkou až do léta 1627 a jeho pobytu lze přičíst ještě v roce 1630 evidovaný počet 147 dílem pustých a dílem vypálených gruntů.⁴⁵ Již tehdy bylo nejvíce poustek napočítáno v Pasece (28) a na místech, jež ležela při frekventovaných tratích, jako v Brunzejfu (27), Frýdlantě (25) a v Albrechticích (14). Tento pokles osedlosti o 20 % proti původnímu stavu byl ovšem jen úvodem k pozdější zkáze, jež tu nejvyšší míry dosáhla v polovině čtyřicátých let.

Ve třicátých letech 17. století byla sice Morava ušetřena přímých válečných operací, ale jejich nepřímý tlak doléhal na obyvatelstvo v podobě stále sílících kontribučních výdajů. Vůbec nejtěžším břemenem však byly průtahy a ubytování císařských vojsk. Na Sovinci zanechal těžké škody průtah 5 kompanií Charvatů z 13. dubna 1632, následkem kterého jen ve vsi Veverí napočítali škod za 26 tolarů a v Plynkoutě téhož roku žádali za snížení kontribučního ocenění z původních 40 osedlých na 3, neboť zbytek byl prý „docela zkažen“.⁴⁶ V Brunzejfu, kam vojáci roku 1633 zanesli morovou nákazu, zůstali schopni platu jen 2 sedláci a 22 zahradníků. Více jak 50 osob následkem epidemie zemřelo.⁴⁷

K hradu Sovinci se válka opět přiblížila až roku 1642, když se jeho okolí po pádu Olomouce i dobře opevněného Uničova stalo oblastí častých výpadů a plundrování nepřátelských posádek. Vůbec nejtěžší zkázu osad panství však můžeme časově umístit do podzimu 1643, kdy Švédové po neúspěšném obléhání Brna při návratu do slezských kvartýrů vyčlenili k obléhání Sovince 121 pěších a 32 jízdních švadron a za cenu asi 800 mrtvých a raněných vojáků po několikátýdenním obléhání tuto nebezpečnou překážku na jejich zásobovacím pasu mezi Slezskem a Moravou 7. října 1643 dobyli. O míře škod na panství nás informuje soupis lidu a inventáře z 10. prosince téhož roku. Na rozdíl od skutečného sčítání obyvatel, jak jej provedla vrchnost ve 14 osadách bruntálského panství, omezil se soupis realizovaný na nepřítel obsazeném Sovinci jen na konstatování základních informací o počtech a stavu zbylých hospodářů. Popsána nebyla jen ta místa, která nepřítel vypálil nebo těžce poškodil. Proto chybí zápis o Vajglově a Sovinci, jenž při obléhání hradu lehl po-

⁴⁴ Spurný, Fr.: *tamtéž* s. 53.

⁴⁵ Gottwald, A.: *Die Mansfelder und die Kaiserlichen 1626 in der Herrschaft Freudenthal und Eulenburg*, Freudenthaler Ländchen 37, 1906, s. 11—14.

⁴⁶ Spurný, Fr.: *tamtéž*, s. 55.

⁴⁷ Schleser, A.: *Das Städtchen Braunseifen während und nach dem Schwedenskriege vom 1624 bis 1740*, Notizenblatt 1896, s. 129.

Tabulka 2 Statistika duší a obyvatel na panství Sovinec po roce 1650

PANSTVÍ SOVINEC		STATISTIKY — DOZA										SCÍTÁNÍ LIDU					
ves či městys	n. m.	1650	1651	1653	1662	1664	1670	1681	1779x	1793	1834	1848	1869	1900	1930	1950	1970
1	Dolní Moravice	600	175	185	219		386	477	504	587	592	587	763	740	751	473	259
2	Horní Moravice	620	130	106	145		207	229	292	294	322	328	350	351	278	144	94
3	Malá Štáhle	588	55	52	70		113	120	114	117	135	137	145	174	167	160	144
4	Velká Štáhle	540	109	97			262	278	340	351	396	524	570	727	669	743	474
5	Frydlant n. M.	535	244	228			432	456	483	580	604	754	813	836	1583	1654	3101
6	Tylov	548	87	88	118		154	175	122	291	208	293	290	329	352	339	200
7	Lomnice	580	229	295	287		393	453	318	721	873	1070	1126	1180	1112	1064	486
8	Albrechtice	630	92	114	108		141	193	235	284	323	408	390	448	345	315	96
9	Brunzeř	595	276	396	300		596	672	728	1214	1370	2062	2305	2714	2104	1604	739
10	Vajglov	550	50	79	78		107	113	136	153	165	200	222	287	225	198	171
11	Stránské	655	86	146	147		183	228	220	329	372	422	439	520	446	405	140
12	Arnoltice	624	83	89	86		159	181	193	261	318	425	392	441	376	326	168
13	Veveří	580	36	48	37		53	72	83	204	229	267	273	249	168	138	19
14	Kněžpole +	610							198	232	372	433	365	365	304	117	43
15	Jířkov	600	103	120	129		225	232	241	304	318	317	372	414	405	333	136
16	Těchanov	577	97	101	107		151	171	216	264	280	276	284	305	256	212	85
17	Křížov	540	24	42	35		100	113	102	185	186	182	186	195	179	157	72
18	Sovinec	445	—	—	32		130	166	337	319	318	331	310	502	298	276	61
19	Karlov	568	63	54	62		81	103	130	148	157	160	192	189	198	140	16
20	Paseka	277	224	293	269		355	566	694	864	808	1004	971	922	998	1414	968
21	Haukovice ++	248		1}	22		19	29	57	120	171	208	195	174	174	151	135
22	Křivá	398	54	68	40		91	95	136	206	193	231	251	250	229	215	92
23	Plynkout	285	53	49	64		178	247	281	367	362	424	483	427	420	390	254
24	H. Dlouhá Loučka	398	77	105	89		182	201	235	350	433	498	555	2378	2458	2324	1797
25	D. Dlouhá Loučka	268			+++					1283	1608	1630					
26	Horní Sukolom	248	—	27	58		123	167	176	202	205	213	201	222	240	264	170
27	Dolní Sukolom	242	—	30	73		147	235	267	291	314	329	329	337	321	293	219
Obyvatel (duší) celkem		2347	2830	2575	4488	4968	5237	6522	9056	11061	13592	14285	15719	15279	14471	10141	10135
Obyvatel na 1 osedlého		4,99	5,29	4,89	6,22	6,14	6,79	7,17	4,76	6,36	6,88	7,11					
Obyvatel na 1 km ²		11,2	13,5	13,8	22,2	23,7	27,4	31,1	43,2	49,5	60,7	63,9	70,3	68,3	64,7	45,3	45,3

- + Kněžpole (Herzogsdorf) se původně nazývalo Brunařovem a byl tu až do poloviny 18. století pouze panský dvůr. Ves vznikla jeho dělením.
- ++ Haukovice byly v předbělohorských urbářích vedeny jako Haukův dvůr. Ves vznikla jeho postupnou parcelací.
- +++ Dolní Dlouhá Loučka byla až do roku 1707 cizopanská. Roku 1658 tu bylo napočítáno 536 duší.
- x V soupisu obyvatel z roku 1779 (DOZA/MEI 308) počet duší doprovází počet rodin. Pod sloupcem uvedený koeficient průměru se tak nevztahuje na usedlost, ale na rodinu.

pelem a byl znovu vystavěn až po 10 letech, jako zcela pusté jsou v poznámce jmenovány Horní a D. Sukolom, stejně tak Křížov a jako napůl pusté jsou vzpomenuy osady Křivá a Plynkout.⁴⁸ Ve zbývajících 17 osadách panství⁴⁹ se nacházelo 227 hospodářů, z nich ale 139 bylo zkažených. Poustek a vypálených míst tu vrchnost napočítala 219. Opět byla nejvíce poškozena Paseka, kde vedle 58 poustek vrchnost evidovala jen 33 hospodářů, z nichž ale plných 30 evidovala zároveň ve sloupci nadepsaném „krankhe wüth“. Zde také údajně na následky nepřátelského vpádu zemřelo 148 osob z celkového počtu 215 obětí v hranicích panství. Hustota osídlení proti stavu před válkou poklesla o 70 % a bylo tak bezmála dosaženo stavu, jaký jsme tu zaznamenali roku 1516. Nejmenší ztráty vykazaly Horní a Dolní Moravice, což lze jistě vysvětlit skutečností, že největší díl chybějící populace hledal v té době úkryt a bezpečí v horách a na méně frekventovaných sousedních panstvích. Kupříkladu jen v záznamech farní matriky ve Velkých Losinách z let 1643 až 1647 nalezneme 60 jmen sovineckých poddaných.⁵⁰ Podstatně vyšší jako ztráty na populaci byly jistě škody způsobené na poddanském majetku. V inventáři poddaných na konci roku 1643 zůstalo jen 46 koní, 292 krav a na zimu bylo oseto 751 měřic polí.

Téměř sedmiletý pobyt švédské posádky na Sovinci přivedl toto panství k hlubokému úpadku, jehož vrchol však nelze zjistit, neboť konskripce obyvatel z prosince 1647 věnovala pozornost jen osadám bruntálského panství.⁵¹ Tento výkaz je však pro nás zajímavý tím, že se nám v případě slezského statku Třebom zachoval dílčí soupis, ze kterého sumární

⁴⁸ DOZA/Mei 88/2. Bericht jetziger Beschaffenheit der Herrschaft Eulenberg den 10. Dezember 1643. Velká a Dolní Moravice jsou uváděny společně, o Sovinci a Vajglově chybí data vůbec, zbývající obce, pro které zpráva postrádá statistická data, jsou charakterizovány takto: Gutt Oberaichen sambt darzue gehörigen zwei Dörflein ist gantz abgebrannt und oede, Creüz ist auch gantz abgebrannt, Pudelsdorf und Pinckauten halb abgebrannt.

⁴⁹ V tom samém termínu bylo posáno i bruntálské panství, kde také 5 vesnic, totiž Světlá Hora, Kočov, Valšov, Oborná a Stará Voda skrze velké škody a přítomnost nepřítelů byly popsány stejným způsobem jako osady sovineckého panství. V sovineckém soupise z roku 1643 shrnutá data o osedlých, pustých a poškozených gruntech neodpovídají urbaniálnímu stavu a lze z nich tušit, že byly za přítomnosti nepřítelů na panství pořízeny jakoby z druhé ruky.

⁵⁰ Spurný, Fr.: *tamtéž*, s. 62.

⁵¹ DOZA/Mei 88/2. Soupis byl vyhotoven formou pěkné statistické tabulky k termínu 29. prosince 1647 a na dvacátém místě tj. úplně dole jsou poznamenány počty obyvatel a poddanského inventáře statku Třebom.

výkaz z prosince roku 1647 vycházel.⁵² V záhlaví je označen jako „gnedige Bericht, wiewiel bewohnte und leer oder wüste Häuser auch deren Namen mehr laut der Rubricken verzeichnet“ a je jedinečným dokladem toho, že základem sčítání obyvatel na řádových panstvích v letech 1642 až 1681 byla podobně jako roku 1625 prostá evidence gruntů. V důsledku jejich zkázy a následkem změny v berním systému jsou vrchnosti nuceny blíže specifikovat kvalitu osedlých (snad pro větší věrohodnost), a tak vznikají již od počátku čtyřicátých let soupisy, kde v prvopisu prováděném podle obcí na levé straně pod sebou byla podle urbářů poznamenána jména hospodářů, jejichž kvalita byla dále rozvedena pomocí zápisu do 12 svislých rubrik na pravé straně. Nejprve bylo poznamenáno, zda je grunt osedlý či pustý (1—2), v dalších sloupcích byla specifikována lidská a inventární kvalita usedlostí. Počet mužů (hospodářů) evidoval sloupec třetí, žen (4), dětí (5), výměru osetých polí pšenicí (6), žitem (7), kolik bylo při stavení koní (8), hovězího dobytka (9), ovcí (10), prasat (11) a koz (12). Takto byla nejprve oceněna místa selských gruntů, fojta a zahradníků v Třebomi, stejným způsobem byly poznamenány i tamní rodiny podruhů a úplně na konci byli tímž způsobem zapsáni zahradníci v sousedních Hradčáncích. Výsledné počty v rubrikách nebyly přepisovány do vrchnostenských statistických plachet přímo,⁵³ ale tomuto převodu jistě předcházela jako druhý statistický krok zápis do knihy odevzdávacích protokolů, jejíž redakce se nám pro Bruntál i Sovinec zachovaly shodně z let 1653, 1664 a 1670.⁵⁴ Každá osada tu byla zapsána na 1 straně a výsledná data z rubrik prvního statistického kroku tu byla pěkně rozepsána pod sebou, aby bylo vždy jasné, kolik je v té lokalitě fojtů, sedláků, půlsedláků, pěších robotníků, domkařů či zahradníků, podruhů, jejich žen, osamělých žen, dětí, děveček, knechtů a ve spodní části pak stejným způsobem byla popsána kvalita živého a mrtvého inventáře poddaných. Poslední strana v takové knize odevzdávacích protokolů byla věnována výsledné sumarizaci. Teprve z těchto knih byly počty obyvatel a inventáře přepisovány do statistických tabulí. Z uvedeného je zřejmé, že sčítací praxe byla zcela nezávislá na případných seznamech církevních, a proto je třeba s velkou opatrností přijímat Ir-gangovo tvrzení, že řádové statistiky ze 17. století jsou věkově limitovány a chybí v nich údajně děti mladší 10 let.⁵⁵ V Třebomi roku 1647 nalezeme na 2 gruntech po 6 dětech, na 3 gruntech po 5, na sedmi po 4, dvanáctkrát po 3 a třináctkrát po 2 dětech, zatímco 1 dítě vykázalo 18 rodin. Na 1 rodinu vycházelo v průměru 2,26 dětí a skladba obyvatel byla následující: proti 63 mužům (35 sedláků, 17 zahradníků a 11 podru-

⁵² DOZA/Mei 88/2. Byť z tohoto soupisu čerpala výsledná tabule pořizená koncem roku 1647, je tento pramen datován ke dni 5. ledna 1648. Takto podrobný soupis se jmény hospodářů má potom již jen Bruntál pro rok 1691. Viz DOZA/Mei 11/5.

⁵³ Statistické plachty byly původně vyhotoveny v několika exemplářích a pro sovinecké panství se nám zachovaly z let 1643, 1650, 1651, 1681. Pro 18. století máme podobnou tabuli z roku 1779 (viz tabulky č. 1 a 2).

⁵⁴ DOZA/Mei 308.

⁵⁵ Ir gang, W.: *tamtéž*, s. 137 a pod čarou poznámka 471.

hů) stálo 62 žen a 140 dětí, jež na celkové sumě obyvatel participovaly podílem 52,8 0/0.⁵⁶

Soupisy obyvatel z let 1642 až 1681 jsou vedle cenných informací demografické povahy též dokladem toho, jak se s pokračující obnovou panství precizovala specifikace právě těch kategorií obyvatel, jež byly v dobách míru vždy zárukou efektivního provozu poddanských hospodářství. Mizí evidence osedlých a poustek, ve statistikách však stále častěji nalezneme vedle poznamenání děveček a knechtů počty podruhů, „Hausleute“, a osamělých žen. Pozoruhodná je také četnost statistik v jednotlivých dekádách sledovaného období. Nejvíce soupisů máme z let 1642 až 1653, totiž 6 exemplářů, v šedesátých letech máme soupisy z let 1662 a 1664 a pro zbytek století nalezneme v archivu již jen 4 takové soupisy. Poslední bruntálská statistika z roku 1694 je již sestavena podle moderního stříhu a obyvatelé v ní uvedení jsou podle způsobu pozdějších soupisů z konce 18. století rozděleni výhradně podle pohlaví.⁵⁷ Pro 18. století až na malé výjimky můžeme konstatovat téměř úplné vyhasnutí předešlé horlivé statistické aktivity vrchnosti. Z toho lze soudit, že vedle berního tlaku hlavním účelem řádových statistik v 17. století byla snaha vrchnosti vnést řád a kontrolu do probíhajícího procesu obnovy. Vložené investice hledaly tímto způsobem záruky brzké návratnosti a to mimo jiné i cestou pečlivé a časté evidence změn stavů obyvatel a jejich inventáře k lepšímu. V okamžiku, kdy bylo v tomto ohledu dosaženo nápravy, stopy této aktivity mizí.⁵⁸

Skrze bohatou řadu statistik jsme dokonale informováni o tempu poválečné obnovy majetku a populace na řádových panstvích. Relace pan-
ských úředníků však až do počátku 60. let referují o škodách způsobených válkou. Stav režijního majetku nejlépe popisuje hlášení z 6. července 1650, dle kterého byly na panství totálně zničeny 4 dvory a jen dvůr v Tylově byl obsazen a nacházelo se v něm prvních 10 kusů dobytka. Úplně byl zničen nejvýnosnější vrchnostenský dvůr v Horní Dlouhé Louče spolu s pivovarem a v popelu se nalézalo i režijní hospodářství v Sukolomi, kam se sice vrátilo 46 poddaných, kteří se ale ponejvíce skrývali v rozvalinách svých usedlostí a báli se ukázat na očích neustále se krajem potulujícím vojenským tlupám. I podle výše dlužné kontribuce lze soudit, že Sovinec patřil ke třem nejpostiženějším majetkům kolštejsko – třebovské čtvrti olomouckého kraje.⁵⁹ Proto byli rychtáři jednotlivých obcí na podzim roku 1650 z rozkazu moravského zemského tribunálu uvězněni na Rabštejně a odtud propuštěni teprve po ohledání

⁵⁶ Podíl dětí na počtech obyvatel statku Třebomi silně kolísá a příčinu toho spatřuji ve skutečnosti, že jde o málo reprezentativní vzorek, neboť statek tvoří pouze 2 osady, z nichž ta druhá, totiž Hradčánky (Raatsch) byla především sídlem zámku a poplužního dvora.

⁵⁷ DOZA/Mei 11/5. Soupis je datován k termínu 17. ledna 1695 a zde obsažené počty obyvatel jsou shrnuty do tří sloupců. První dva obsahují počty obyvatel rozděleného podle pohlaví, třetí je prostou sumarizací dvou předešlých.

⁵⁸ Statistiky 18. století co do počtu i kvality silně pokulhávají za materiálem, ze kterého rekonstruueme 2. půli 17. stol.

⁵⁹ Spurný, Fr.: *tamtéž*, s. 62

Tabulka 3 Zkáza a obnova majetku řádu německých rytířů 1618—1694

R O K U		1618	1625	1642	1643	1647	1650	1651	1653	1662	1664	1670	1681	1694
Bruntál +	osedlých	1119	1055			674	846	976	1052	1004	1115	1336		
	poustek				++++	554	206	44						
	obyvatel			5062	3582	3719	3773	4447	4866	6949	6648	7627	8587	8437
	děti			2441		1770	1736	2127	2312	3357	3243	3584	4023	
t. j. %			48,2		47,5	46,0	47,8	47,4	48,3	48,7	46,9	46,9		
na gruntu					5,53	4,46	4,55	4,63	6,92	5,96	5,71			
Sovinec	osedlých	781	726x		227 +++	468	535	526	722	809	771	909		
	poustek				219 +++	281	177	137	37	33	3			
	obyvatel					2347	2830	2575	4408	4968	5237	6522		
	děti					1227	1349	1147	2023	2321	2563	3098		
	t. j. %					52,3	47,6	44,5	45,1	46,7	48,9	47,4		
	na gruntu					4,99	5,29	4,89	6,22	6,14	6,79	7,17		
	podruhů						31	40	177xx	191	235xx			
čeledi					143	254	304	460	429	485	618			
os. ženy								260	295	260				
Třebom ++	osedlých		58			52		63	64		64	67		
	poustek					10								
	obyvatel					265		391	420		517	537	683	698
	děti					140		175	184		289	284	229	
	t. j. %					52,8		44,7	43,8		55,9	52,9	37,2	
na gruntu					5,10		6,20	6,50		8,10	8,00			

+ Panství Bruntál čítalo 3 města a 16 vesnic, z toho Podlesí od 1642 a Skrbovice od 1681.

++ Statek čítal ves Třebom a Hradčánky se zámekem a plužním dvorem.

+++ bez pustých osad Sovince, Křížova, H. a D. Sukolomi, nevidovaného Vajglova a napůl pustých Krivé a Plynkoutu.

++++ Bez Valšova, M. Kočova, Oborné, Světlé Hory a Staré Vody.

x Bez Těchanova

xx s „Hausleute“

panství úřední komisí, která tu jen potvrdila předešlé hlášení vrchnosti, že Paseka, Horní a Dolní Sukolom, Plynkout, Křivá, Těchanov, Sovinec a Křížov byly válkou zničeny zcela, Brunzejf napůl a zbytek panství že je tak důkladně zpustošen, že zbylí poddaní nejsou schopni platu dlužné i stávající kontribuce. Teprve po několika dalších komisích a dlouhých tahanicích byly poddaným koncem 50. let odepsány alespoň resty obilní a peněžní kontribuce z let 1640 až 1648.⁶⁰ Ještě v roce 1662 čteme v jedné z relací, že na panství je 129 osedlých zcela zruinováno. Barvitěmu líčení takového stavu však zcela uniká tehdy právě probíhající a stále intenzívnější proces obnovy. Dokladem až neuvěřitelně rychlého zjednání nápravy za použití údajně jen nepatrných prostředků jsou vrchnostenské statistiky z let 1650 až 1681, kterým nyní věnujeme plnou pozornost.

Zejména soupis obyvatel a poddanského inventáře ze 4. dubna 1650 je dokladem toho, jakých omylů bychom se jen na Sovinci dopustili, pokud bychom válečné ztráty rekonstruovali výhradně z dat lánových vizitací. Tři měsíce před odchodem Švédů ze Sovince bylo v evidovaných obcích celkem 468 osedlých a 281 poustek. Obyvatel tu napočítali 2 347, z toho 485 mužů, 492 žen, 581 synů, 646 dcer, 43 knechtů a rovnou stovku děveček. Proti stavu z konce roku 1643 na 1 km² připadalo cca 2,2 gruntu, tedy dvojnásobek, a 11,2 obyvatel. Na jednoho osedlého připadly 4,99 osoby. V inventáři poddaných bylo shledáno 282 koní, 645 krav a telat, 721 ovcí a prasat, 74 povozy, 238 háků, 27 pluhů a 255 bran. Na zimu bylo oseto 561 měřic, na jaře již 4 686 měřic. Pusté byly podle tohoto výkazu Sovinec a obojí Sukolom. Velké ztráty jsou ještě patrné v Plynkoutě a v Křížově. Naopak vesnice situované na méně frekventovaných tratích v severovýchodní části panství vykazují ztráty nejmenší.⁶¹

Po odchodu Švédů ze Sovince bylo panství znovu popsáno na podzim roku 1651.⁶² Ze soupisu je zřejmé, že pokroků v obnově panství bylo dosaženo především díky vrácejícímu se obyvatelstvu. Na panství bylo nyní shledáno 535 osedlých a 177 poustek. Na celkové sumě 2 830 obyvatel participovalo 409 sedláků, 126 zahradníků, 31 podruhů, 661 žen, 1 349 dětí a celkem 254 osob čeledi obojího pohlaví. Za pouhých 18 měsíců tu přibýlo téměř 500 lidí. Na 1 km² nyní připadalo již 2,6 gruntu nebo 13,5 obyvatel a na 1 usedlost v průměru 5,29 osoby. Poddanský inventář obnášel 400 koní, 897 krav, 411 telat a jalovic, 546 prasat, 291 ovcí, 146 koz a celkem 2 123 kusů hus, kačen a slepic.

Statistika z 25. srpna 1653 je vepsána do již zmíněné knihy odevzdávacích protokolů, v níž ale spolu s jedním chybějícím listem postrádáme data o obyvatelích Velké Štáhle a městečka Frýdlantu.⁶³ Bez těchto dvou lokalit bylo na panství 2 575 obyvatel, z toho 375 měšťanů a sedláků, 151 zahradníků, 40 podruhů,⁶⁴ 558 žen, 566 synů, 581 dcer, 102 knechtů a 202 děveček. Děti na celkové sumě obyvatel participují podílem 44,5 %.

⁶⁰ Spurný, Fr.: *tamtéž*, s. 63.

⁶¹ DOZA/Mel 308. Verzeichniss, wie anietzo die Herrschaft Eulenberg mit denen Unterthanen beschaffen ... den 4. Aprilis 1650.

Inventář poddaných čítal 435 koní, 1 047 krav, 597 telat a jalovic, 520 prasat, 561 ovcí, 131 koz, ozimu bylo oseto na 1 258 měřic, na jaře 1 669 měřic. Na 1 km² plochy nyní připadalo 2,8 gruntu nebo 13,8 obyvatel a 1 osedlý v průměru čítal 4,89 osoby. Pro nás je velmi cenná rovněž poznámka, kterou píšá vepsal v závěru protokolu, a ze které jsme informováni, že toho roku „in dieser Herrschaft haben vergangnen Ostern communkizieret 2 961 Personen“. Podle sumáře knihy odevzdávacích protokolů bylo vrchností na panství napočítáno celkem 2 935 lidí. Tato vzácná shoda dat církevní a vrchnostenské statistiky na první pohled podepírá závěry Winfrieda Irganga o absenci dětí mladších 10 let ve statistikách vrchnosti. Tomu by odpovídal i poměrně nízký počet osob, jež jsme v průměru podle našich propočtů pro léta 1650 až 1653 zjistili na 1 poddanském gruntě.⁶⁵

Pro rok 1662 se nám z knihy odevzdávacích protokolů zachovala jen výsledná sumarizace počtů pro obě řádová panství. Horní i Dolní Sukolom měl také svoji evidenci, tyto počty však nemáme k dispozici. K datu 9. prosince 1662 bylo na Sovinci⁶⁶ napočítáno 4 488 obyvatel, a to 17 rychtářů či fojtů, 522 sedláků a pěších robotníků, 133 zahradníků, 50 domkařů, 120 podruhů, 846 vdaných žen, 260 osamělých žen, 960 synů, 1 063 dcer, 160 poddanských knechtů, 234 děveček, 37 cizopanských knechtů a 29 děveček. Proti 722 osedlým tu sumář shledal na panství posledních jen 37 poustek. Děti participují na celkové sumě částkou 45,1 %. V poddanském inventáři se nalézalo 588 koní, 1 832 krav, 1 013 telat a jalovic, 1 774 ovcí, 75 koz, 683 prasat, 949 hus, 40 kačen a celkem 2 526 slepic. Výrazně v našich propočtech stoupl počet gruntů i obyvatel připadajících nyní v průměru na 1 km². Na tuto plochu nyní připadlo 3,8 osedlého a 22,2 obyvatel. Na 1 grunt připadlo nyní v průměru 6,22 osoby.

Podle knihy odevzdávacích protokolů z 27. prosince 1664 na Sovinci a připojeném statku Sukolomi vrchnost napočítala 4 968 obyvatel, z toho 23 fojtů a rychtářů, 97 měšťanů, 205 sedláků, 163 půlsedláků, 108 pěších robotníků, 213 domkařů a zahradníků, 191 podruhů, 923 vdaných a 295 osamělých žen, 1 125 synů, 1 196 dcer, 169 knechtů a 260 děveček. Jako pusté jsou evidovány již jen 33 grunty, z toho 9 poustek v Pasece. Osedlých gruntů bylo naopak 809 a v jejich inventáři vrchnost shledala 631 koní, 2 328 krav, 898 telat a jalovic, 1 700 prasat, 598 ovcí, 78 koz, 811 hus, 47 kačen a 2 404 slepic. V Pasece vedle fojta hospodařilo 22 sedláků, 18 půlsedláků, 28 pěších robotníků, 9 domkařů a zahradníků. Podle na-

⁶² DOZA/Mei 88/2. Summarischer extract der Eulenbergischen Herrschaft, wie dieselbe an Unterthanen und Vermögen bestehet, den 16. Octobris 1651.

⁶³ DOZA/Mei 308. Výsledná sumarizace svědčí o tom, že list s daty pro obě obce byl nejspíše při vazbě protokolů opomenut a ztracen.

⁶⁴ V sumáři bylo podruhů evidováno 53. Z toho 12 v Pasece, po 8 v Lomnici a v Tylově, 4 v Horní Dlouhé Louče a 2 v Horní Moravici.

⁶⁵ Nízké počty osob na gruntech nejsou ale dány věkovým limitem řádových statistik, ale byly způsobeny absencí čeledí, podruhů a osamělých žen, tedy osob, jež v mírovém stavu vždy patřily k poddanské usedlosti. V letech 1650 až 1653 tito silně absentují.

⁶⁶ DOZA/Mei 88/3.

šich propočtů připadlo nyní na plochu 1 km² v průměru 23,7 obyvatel nebo 3,8 gruntu a na 1 osedlého vycházelo 6,14 osoby.⁶⁷

Za nového místodržícího řádových statků Jana Viléma Zochy bylo panství znovu popsáno 22. listopadu 1670 a opět nám v knize odevzdávacích protokolů chybí 1 list⁶⁸ a s ním i data tentokrát pro Horní a Dolní Moravici. Ve zbyvajících 23 lokalitách panství bylo k tomuto termínu shledáno 5 237 obyvatel a na této sumě participovalo: 22 fojtů a rychtářů,⁶⁹ 76 měšťanů, 174 sedláků, 187 půlsedláků, 114 pěších robotníků, 198 domkařů a zahradníků, 44 Hausleute, 191 podruhů, 923 vdaných a 260 osamělých žen, 1 274 synů, 1 289 dcer, 211 knechtů a 274 děveček. V 771 osedlých gruntech⁷⁰ bylo shledáno vrchností 786 koní, 2 716 krav, 1 454 telat a jalovic, 2 471 prasat, 1 400 ovcí, 167 koz, 1 627 hus, 137 kačen a 3 836 slepic. Žita bylo oseto 2 173 měřic a 3 aichtlíky, pšenice jen 201 měřic a 3 ahtle.⁷¹ Na celém panství zůstaly neobsazeny jen 3 hospodářství, 2 v Horní Sukolomi a 1 v Těchanově. Na 1 km² plochy nyní vycházelo 27,4 obyvatele nebo 4,0 gruntu a na 1 osedlého v průměru již 6,79 osoby. V roce 1670 tak v okamžiku obsazení téměř všech poddanských gruntů dosáhla hustota osídlení předválečné kvality. Mírového stavu populace však bylo dosaženo nejspíše až v závěru příští dekády.

Toho je svědectvím poslední dokonalá statistika, kterou vrchnost pořídila k datu 6. prosince 1681 a je nadepsána jako „summarischer Extract aller und jeder Unterthaner und Einwohner, jung und alt, an-gesessener und unangesessener, ehelich, gepaarter und einzehlig Mans-ns — und Weibspersonen“. Na řádovém majetku tehdy evidovali celkem 16 371 obyvatel, z toho jen na Sovinci se Sukolomí 6 522 osob. Podle výsledků lánové vizitace z roku 1678 čítalo panství bez několika zahradníků v Haukovicích 909 osedlých a dalších 119 gruntů bylo shledáno v Dolní Dlouhé Loučce. Nejvíce poddanských domů vykázal Brunzejf (140), a ves Paseka (88). Na počtech z roku 1681 participovalo 1 276 mužů, 1 530 žen, 1 525 synů, 1 773 dcer, 275 knechtů a 343 děveček.⁷² V závěru tohoto extraktu, hned vedle jistě aktuální poznámky, že obyvatelé takto sečtení jsou díky Bohu „fast alle frisch und gesund“, nalezneme zajímavé poznamenání, které mělo nejspíš příjemci takového elaborátu podat bližší vysvětlení, jakých kategorií obyvatelstva se tato konškrípce dotýká, či kdo byl z přítomného lidu na panství v této konškrípce vynechán. Čteme tu opět, že se jedná o sepsání „aller und jeder Personen, jung und alter, klein und gross in beiden Herrschaften Freudenthal und Eulenberg, worunter jedannoch die obrigkeitliche Manngesessenbediente und Diener item die Pfarrern mit ihrem Dienstgesinde

⁶⁷ DOZA/Mei 308.

⁶⁸ DOZA/Mei 308. Übergabsbuch der Herrschaft Eulenberg 1670. I tato kniha postrádá jeden z listů s údaji pro osady Horní a Dolní Moravice.

⁶⁹ Paseka a Haukovice byly evidovány společně.

⁷⁰ V sumarizaci včetně Horní a Dolní Moravice bylo napočteno celkem 827 míst.

⁷¹ Podle výsledků lánové vizitace byla bonita půdy hodnocena pouze v druhé a třetí třídě. Odtud pochopíme nízkou výměru polí osetých pšenicí.

⁷² DOZA/Mei 89/2.

nicht begriffen“. Tato poznámka nás opět přivádí k problému údajné mezerovitosti či věkového limitu řádových statistik 17. století. Winfried Irgang svoji tézi o zanedbání počtů dětí mladších 10 let automaticky přejal z demografické literatury a v prostředí bruntálského panství a jeho statistik ji ještě podepřel tvrzením, že z celé řady bruntálských soupisů z let 1642 až 1694 pouze „Specification aller lebendigen Seelen bei der Stadt Freudenthal“ z roku 1691 tento limit opouští, poněvadž zde zjištěný počet 2 451 duší ostře kontrastuje s počty obyvatel tohoto města z let 1681 a 1694.⁷³ Na Sovinci Irgangovu tézi podepírá již dotčená shoda dat zpovědního seznamu a vrchnostenské statistiky z roku 1653 a zčásti také nízký počet osob, které jsme průměru vypočetli na 1 osedlého pro léta 1650 až 1653. Irgangova téze je však lehce zranitelná a zdá se, že také neudržitelná. Ve statistice města Bruntálu z roku 1691, jež je hlavním Irgangovým trumfem, zastoupení dětí činí 46,7 % z celkové sumy městského obyvatelstva a stejné podíly dětí nalezneme (viz v příslušném řádku tabulky č. 3) zhruba ve všech řádových statistikách 17. století. V poslední připojené tabulce shromážděná data jen potvrzují konstantní zastoupení dětí v sumárních součtech a zvýšené kvóty na Sovinci v roce 1650, na Třebomi v letech 1647 až 1681, můžeme vysvětlit tím, že se v tomto případě vždy jedná o vzorek vzatý v extrémním termínu nebo na málo reprezentativním místě. Na Sovinci se mohlo jednat o enormní vylidnění osad a tím i o porušení přirozené skladby obyvatelstva (dětí tu bylo toho roku 52,3 % z celkové sumy obyvatel), na Třebomi zase důležitou roli sehrála skutečnost, že se v silně rozkolísaném podílu odráží stav pouhých dvou lokalit, z nichž ovšem ta druhá (Hradčánky) byla více jak z poloviny reprezentována režijním dvorem vrchnosti. Pokud bychom přece jen tézi o věkovém limitu statistik přijali, platila by bezesporu pro všechny termíny jejich vyhotovení, zvláště potom i pro statistiku z roku 1681. Potom by všechny naše výsledky musely doznat posunu právě o počet neevidovaných dětí a všechny takto opravené demografické ukazatele by daleko předčily zemský průměr. Podle našich výpočtů totiž již roku 1681 připadalo na sovineckém panství na plochu 1 km čtverečního 31,1 obyvatel nebo 4,6 gruntu, na 1 osedlého pak 7,17 osoby. Tato data vzhledem k hornatému charakteru sledovaného prostoru více než dobře odpovídají závěrům, jež byly naposledy shrnuty v práci Josefa Janáčka a v případě velikosti osedlého jsou již nyní o poznání vyšší než koeficienty doporučené Františkem Matějkem.⁷⁴

Bylo již jednou připomenuto, že nadměrné užívání matematických operací při výkladu dat protostatistických pramenů může jako samoúčelná a naší epistémě lahodící rozumová aktivita svádět náš pohled na zcestí zcela nereprezentativních průměrů a koeficientů. Skutečnost v tomto období je však natolik pestrá a různorodá, že její uspořádání nahore uvedeným způsobem hrozí vždy nebezpečím zkreslení a poškození. Jen

⁷³ DOZA/Mei 89/2. Roku 1681 bylo v Bruntále 1665 obyvatel. DOZA/Mei 11/5. Roku 1694 pouhých 1862 duší.

⁷⁴ Matějka, Fr.: *Osídlení Moravy před třicetiletou válkou*, s. 83 a poznámka 33.

citlivé použití koeficientů a zejména jejich vzájemné srovnávání v tom samém prostoru, třebaš v rozličných časových obdobích, může našemu zraku podhalit některé skutečnosti, které by jinak zůstaly skryty i v sebelépe sestavené statistické tabulce. Z tabulky č. 3 pojmenované Zkáza a obnova majetku řádu německých rytířů 1618 až 1694 je zřejmé, jak spolu s obsazováním poustek dochází na majetku řádu k pohybu několika sledovaných koeficientů. Zvyšuje se postupně hustota gruntů i obyvatel připadajících na plochu 1 km², zvedá se rovněž počet osob připadajících v průměru na 1 usedlost. Suma vyjadřující podíl dětí na celkové sumě však, zdá se, zůstává konstantní. Posun v počtu osob připadajících na 1 dům či usedlost byl způsoben tím, jak zejména od přelomu 50. a 60. let 17. století se ve statistikách stále častěji a v hojnějším počtu objevují ty kategorie obyvatel penkova, které vždy v dobách míru byly zárukou nerušeného provozu poddanských hospodářství. Byli to podruzi, čeled, Hausleute a osamělé ženy, jejichž počty ve statistikách zkoumaného období právě po roce 1660 vskutku gradují. V roce 1650 bylo na Sovinci 143 děveček a knechtů, o rok později čeledi a podruhů napočítali 285, 1653 bez Frýdlantu a Velké Štáhlé 344, 1662 spolu s osamělými ženami 897, 1670 bez Horní a Dolní Moravice 980. Z tabulek č. 1 a 2 je rovněž zřejmé, že po dosažení mírového stavu populace se počet osob připadajících na 1 osedlého hospodáře či poddanský dům stabilizuje a další proměny v počtech lidu celkem jsou v zájmu této stabilizace v 18. a 19. století vyrovnávány růstem počtu poddanských domů, které jsou buď zakládány na místech parcelovaných režijských dvorů jako tzv. familie, nebo vznikají bez jakékoliv přidělené půdy na obci. Počty obyvatel na Sovinci však zejména v 18. století postrádají ten pohyb, jaký jsme tu mohli pozorovat v druhé polovině 17. století, a jehož rychlost padala na vrub migraci, jež se nejspíš kolem roku 1691 na Sovinci zastaví, aby pak v následujícím století všechny změny byly jen výsledkem přirozeného populačního růstu.⁷⁵

Ztráty na populaci sovineckého panství za třicetileté války můžeme jistě označit jako jedny z nejtěžších v zemi. Na sklonku roku 1643 chýbělo téměř 70 procent poddaných a škody na inventáři vykazaly ještě citelnější úbytek. S tím vším ale ostře kontrastuje proces obnovy. Na

⁷⁵ Od dubna 1650 až do srpna 1653 přírůstek zejména díky migraci původního obyvatelstva zpět na panství činil téměř 600 osob, z nichž ale téměř 500 lidí se vrátilo do podzimu 1651. Od srpna 1653 do prosince 1664 přírůstek činí cca 2 000 obyvatel tj. kolem 181 obyvatel za jeden rok. V příštích 17 letech až do prosince 1681 celkový nárůst činí 1 600 osob, tedy na 1 rok připadá v tomto mezidobí již jen 94 osob přírůstku. V desetiletí až do roku 1691 — počet obyvatel podává DOZA/Mei 11/5 jinak také Capitation — Steuer 1691 — tempo růstu populace klesá na 68 osob za rok. Toho roku bylo na panství s Valšovem i Kočovem 7 678 obyvatel. Konečně v mezidobí 1691 až 1779 čítá celkový nárůst sumu 1 922 osob, tedy jen zanedbatelných 22 osob za jeden rok pro celé panství, tedy jek asi 2 až tři promile růstu nad stávající početní stav obyvatelstva. Z této strnulosti se tempo populačního růstu vymaní opět až na sklonku 18. století a zejména v první půli 19. století díky tehdy silně klesajícím kvótám úmrtnosti obyvatel při setrvalém původním stavu natality a fertility.

statku Třebomi byl provoz v mírových podmínkách obnoven již kolem roku 1651. Toho roku evidují na panství Bruntál 44 poustky a na Sovinci ještě 177, tedy více jak jednu pětinu. Plného provozu poddanských hospodářství a mírového stavu populace bylo však i tu přes válečné hrůzy zejména ve čtyřicátých letech⁷⁶ dosaženo až neuvěřitelně brzy. Na bruntálském panství tato obnova vrcholí již kolem roku 1664, na panství Sovinec snad asi o 15 let později.

Gnedige Bericht wieviel bewonte und lehr oder wüste Häuser auch deren Namen mehr laut der Rubricken verzeichnet den 5. Januarii A: 1648.		Rubricke	Wüst	Lehr	Bewonte	Wüst	Lehr	Bewonte	Wüst	Lehr	Bewonte
Wüst	Lehr	Wüst	Lehr	Wüst	Lehr	Wüst	Lehr	Wüst	Lehr	Wüst	Lehr
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11
12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13
14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14
15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15
16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16
17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17
18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18
19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19
20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21
22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22
23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23
24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24
25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25
26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26
27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27
28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28
29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31
32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33
34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34
35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35
36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36
37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37
38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38
39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39
40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40
41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41
42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42
43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43
44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44
45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45
46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46
47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47
48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48
49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49
50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50

PŘÍLOHA č. 1 Soupis lidu na řádovém statku Třebom ve Slezsku z 5. ledna 1648. (Gnedige Bericht wieviel bewonte und lehr oder wüste Häuser auch deren Namen mehr laut der Rubricken verzeichnet den 5. Januarii A: 1648. Doklad prvního statistického kroku s rubrikami DOZO/Mei 88/2. Wien Singedstrasse 7.

⁷⁶ Podobně jako panství Sovinec na konci roku 1643 byl i Bruntál těžce poškozen Königsmarkem o dva roky později. Město lehlo téměř celé popelem při dobytí švédskou armádou 29. 10. 1645. Ještě na konci roku 1647 bylo ve městě pouze 64 osedlých proti 185 poustkám a velký díl obyvatel evidentně podle tohoto soupisu bydlel v nedalekém Starém Městě. Viz též DOZA/Mei 88/2.

Summarischer Extract der freudenthalischen
Herrschaft, wie dieselbe an Unterthanen
und Vermögen bestehet den 1653. f. 83.

Statt freudenthal

Ungeschlossener Bürger	184.
Gehülfften	69.
Leinwandweber	196.
Rinder Weiden und Wälder	247.
Leinwandweber, Leinwandweber und Weiden	56.
Leinwand	69.
Leinwand	229.
Leinwand	101.
Leinwand	153.
Leinwand und Leinwand	178.
Leinwand	206.
Leinwand	28.

Archiv der k. k. Statthalterei (DOZA)

111/2 21/2 21/2 21/2
 Archiv der k. k. Statthalterei des
 Österreichischen Reichsarchivs (Wien)

PŘÍLOHA č. 2 Soupis obyvatel a inventáře města Bruntál z knihy odevzdávacích protokolů pro rok 1653. (Summarischer extract der freudenthalischen Herrschaft wie dieselbe an Unterthanen und Vermögen bestehet den 1653). Doklad druhého statistického kroku. DOZA/MEI 239/2. Wien, Singerstrasse 7.

Aichen und Unterlangendorf insgesamt 3 Städtchen und 24 Dörfer auf der Fläche etwa 22 364 ha, worunter aber mehr als eine Hälfte der Ortschaften im gebirgigen Gebiete von 500 bis 650 Meter über den Meeresspiegel lag. Dreimal in der Geschichte der Neuzeit sank hier die Bevölkerungsdichte zu niedrig, aber besondere kritisch waren die Bevölkerungsverhältnisse am Anfang des 16. Jahrhunderts. Die zahlreichen Kriege und wiederholten Seuchen, von denen Mähren und Schlesien im 15. Jahrhundert heimgesucht worden waren, hatten namentlich auf der Herrschaft Eulenberg zu einer schweren Schädigung des Wirtschaftslebens und zu einer tiefen Bevölkerungskrise geführt. Nach Angaben des ältesten Steuerregister des Olmützer Kreises aus dem Jahre 1516 war fast eine Hälfte der Ortschaften leer und öde. Durch den niedrigen Zustand der ansässigen Unterthanen in den übriggebliebenen Gemeinden war hier nur im Durchschnitt 1 Bauerngut auf der Fläche 1 km². In der zweiten Hälfte des 16. Jahrhundert nahm Einwohnerzahl durch einen Zustrom der Neusiedler aus dem volkreicheren Niederschlesien und Glatz einen starken Aufschwung. Schon um Jahre 1618 war hier die Bevölkerungsdichte viermal höher als am Anfang des 16. Jahrhunderts. Diese Herrschaft hatte auch grosse und grauenhafte Verluste durch die Ereignisse des dreissigjährigen Krieges. Während der dänischen Besetzung sank Zahl der ansässigen Unterthanen um Jahre 1630 um 147 Bauerngüter, d.h. um fast 20 %. Hauptsächlich jedoch verringerte sich die Bevölkerungszahl durch die siebenjährige schwedische Okkupation in Jahren 1643—1650. Die beigefügte Belege zeigen, dass die Bevölkerungsdichte sank fast um 70 % und viele Dörfer und einige Städtchen wurden ganz oder halb abgebrannt. Im ganzen wird man also sagen müssen, dass der dreissigjährige Krieg auf der Herrschaft Eulenburg zwar schwere Schaden zugefügt hatte, dass diese aber in sehr kurzer Zeit mit relativ geringeren Mitteln wieder nahezu ausgeglichen werden konnten.

